

Новица РАКОЧЕВИЋ

СТАВ ЦРНЕ ГОРЕ ПРЕМА УЈЕДИЊЕЊУ БУГАРСКЕ И СРПСКО-БУГАРСКОМ РАТУ 1885. ГОДИНЕ

Уједињење Бугарске и Румелије, извршено 6. IX 1885. године, изазвало је узнемиреност на Цетињу. Црна Гора била је заинтересована какав ће став у питању уједињења заузети потписнице Берлинског уговора. Књаз Никола и његова влада интензивно су пратили развој ситуације. Црногорски отправник послова у Цариграду, Митар Бакић, извјештава о свему, колико је био у могућности да сазна, министра иностраних дјела војводу Станка Радоњића. Црногорци су узимали у обзир и нови ратни поход и сматрали су да ће источно питање овог пута бити коначно ријешено. У почетку је у Црној Гори сматрао да је уједињење извршено по налогу Русије. Стога је Књаз Никола тражио од руског посланика на Цетињу да га обавијести о ставу Русије. Убрзо су књазу од руске владе стигли савјети да остане неутралан; да се Русија залаже да остане статус кво; да ће се Русија и даље старати о заштити интереса Црне Горе.² Књаз Никола је са задовољством примио изјаву руске владе да Црна Гора неће бити заборављена ако дође до каквих промјена. А нарочито је књаз био здвољан саопштењем да ће велике државе заузети неутралан став.³

Књаз Никола се плашио рата и желио је да Русија и друге државе остану неутралне. Књажев став био је да би велесиле требало да изврше притисак на Турску да призна уједињење Бугарске и да да знатне територијалне уступке балканским државама. Према изјави књажевој, Црна Гора сматра за право да ра-

¹ Сви су датуми по старом календару. — У вези са овим радом види: Андрија Лаиновић, Једна страница из дипломатске историје Црне Горе, Историјски записи, књига VII, 1951, страна 511. и Илија Радосавовић, Румелијска буна и једна акција Црногораца, Историјски записи, књига IX, 1953, страна 260.

² Државни архив — Цетиње, Министарство иностарних дјела; извјештај Бакића од 23. септембра, број 486. (даље ће се употребљавати скраћенице: за Државни архив ДАЦ; за Архив Државног музеја АДМ; за Министарство иностраних дјела МИД; за Министарство војно МВ.)

³ АДМ, приновљени рукописи, докуменат под ознаком 3. X 1885.

шири своје границе од Берана до Мокре планине, затим на изворе Бијелог Дрима а одавде његовим током до ушћа у Јадранско море, укључујући градове Пећ, Ђаковицу и Скадар. Књаз је изјавио да ову границу сматра својом природном границом, да су ово старе словенске земље, и заснива тежње на историјском праву.⁴ Међутим, књаз није изјавио да тежи да прошири границу преко ријеке Таре, према средњем току Лима (Мојковац — Бијело Поље — Пљевља), што је било природно, плашећи се интервенције Аустро-Угарске.

Црна Гора се није противила уједињењу Бугарске, али је тежила да одредбе Берлинског уговора не буду и даље важиле за остале балканске државе. То потврђује и разговор Бакића са енглеским послаником у Цариграду, Вуатом. У разговору о српско-бугарским односима Вуат је рекао Бакићу: „Ма шта имате ви против бугарског обједињења, када је оно декретирано Санстефанским уговором, који је ваше дјело, учињено по вашој вољи и жељи?“ Бакић му је одговорио да Црна Гора нема ништа против Санстефанског уговора, него да ће бити противна примјењивању стипулација овог уговора према Бугарима, све док стипулације Берлинског уговора буду обавезне за друге државе. „Учини, рекао је Бакић, да се Санстефански уговор и према нама примијени, па ћемо вам остати вјечно благодарни. Црна Гора добила би сасвим друге границе него што је добила Берлинским уговором. Босну и Херцеговину не би окупирао Аустроугарска, него би састављале засебну аутономну провинцију, па ће онда ствар нашег будућег националног уједињења на други конат бити“.⁵ Руски посланик са Цетиња саопштава да Црна Гора без икаквих задњих намјера искрено гаји симпатије према Бугарима и поздравила би све што би било за њих од користи.

Тржање Црне Горе изгледало је загонетно, па су се европског штампи јавили разни написи и коментари да се Црна Гора спрема за рат и да је склопила савез са Турском. Вијести овакве врсте нарочито су ширене из аустроугарских извора. У вријеме избијања румелијске кризе, у сјеверној Албанији, на Косову и Метохији побуна албанског живља узела је шире размјере. У аустроугарским дипломатским круговима је сматрано да ће Црна Гора настојати да искористи побуну Албанаца као и насталу ситуацију бугарским уједињењем за остварење својих тежњи. Аустроугарски вицеkonzул у Бару, Демполо, у својим извјештајима аустроугарском посланику на Цетињу, Милинковићу, јавља о нередима и побунама у сјеверној Албанији и Метохији и да политичко стање сваким даном постаје све теже. Демполо, у извјештају од 20. септембра, саопштава да је Црна Гора дозволила пролаз турским трупама из Скадра преко своје тери-

⁴ Исто.

⁵ ДАЦ, МИД, извјештај од 28. X 1885, број 535.

торије да би им олакшала ситуацију око Гусиња. У извјештају јавља поред осталог о дочеку у Подгорици (Титоград) седам батаљона турске милиције, који су праћени са седам батаљона црногорске војске, одређеним да посједну граничну линију. Аустроугарски командант бригаде у Пљевљима јавља корпусној команди у Сарајеву 23. септембра да је према извјештају њиховог конфидента из Берана Мустај-паша „назад 5—6 дана“ био са четири батаљона у Андријевици и разговарао са црногорским командантом.⁶ Ове вијести су неосноване и измишљене, јер другим подацима се до сада не може утврдити о проласку преко црногорске територије ма каквих јединица турске војске. „Глас Црногорца“ демантовао је вијести које су се појавиле на странама неких иностраних листова да Црна Гора врши мобилизацију као неосноване и измишљене: „Само непријатељи Црне Горе могли су такве измишљотине изнијети на јавност. Црна Гора не види потребе мобилизацији ни каквој му драго позорничкој паради. Она сматра догађаје садашње мирно и хладнокрвно и чека шта ће донијети вријеме.“⁷

„Јурнал де Ст. Петербург“, орган руског Министарства иностраних послова, хвали држање Црне Горе. Препоручује осталим балканским државама да би за њих било мудрије „да су се угледале у мирно и свијесно понашање којим се у овај мах одликује Црна Гора, која увиђа да Јевропа, представљена великим силама, није никако вољна допустити да се нарушава свјетски мир пустиловни предузетницима и да Јевропа има толико моћи да таквој напасти заступи пут.“⁸

Енглеска, чији су интереси налагали да гдје год може истисне руски утицај, интересовала се за држање Црне Горе. У разговору са Бакићем енглески посланик га је упитао: „Шта има нове и шта се код вас ради?“ На одговор Бакића да у Црној Гори нема никаквих новости и да је све мирно, енглески посланик је примијетио: „Ма то до сада није био ваш принцип, да у оваквим приликама мирно стојите, него да сте вазда били први, да дате сигнал за устанак против Турчина“. На то му је Бакић одговорио да је до сада било тако, али да се Црна Гора нада да ће велике силе бити „праведне“ према свакоме, „а да ће у равној мјери узети у обзир интересе и оних који мирно сједе“ „Ријеч „справедљивост“ не постоји у дипломатском рјечнику, одговорио му је Вуат, зато се бојим да се не ускајете ако се дуго будете на њу ослањали“. На примједбу Вуатову Бакић је одговорио да Црна Гора све то зна; искуства из прошлости указују јој да се не може много рачунати на осјећај дипломатије, али да Црна Гора није „бацила“ оружје на страну, него да је „потпуно наоружана“ и да зато нема

⁶ ДАЦ, Аустроугарско посланство у Црној Гори 1885. године, фасцикла 29.

⁷ „Глас Црногорца“ број 37. од 22. IX 1885.

⁸ Исто, број 39. од 6. X 1885. и бр. 40. од 13. X 1885.

потребе да „овом“ приликом својим оружањем мора изазивати „као што то други чине“.⁹

Турска се плашила да по примјеру Бугарске не поступи и остале балканске државе, па је била нарочито заинтересована за став Црне Горе. Гранично питање између Црне Горе и Турске није било још коначно ријешено. У вријеме избијања бугарске кризе радила је црногорско-турска комисија на утврђивању граница према Мокрој — Ругову — Велики у духу одредаба Берлинског уговора. До споразума је дошло само половично, па је комисија одложила рад до повољнијег времена.¹⁰ Покрет међу албанским живљем као и догађаји у Бугарској утицали су на покрет српског живља у Доњим Васојевићима. Турски органи власти из Берана (Иванград) и Приштине извјештавају Порту о покрету црногорског живља у беранском крају (Доњи Васојевићи); да Црна Гора помаже покрет и да се спрема за рат.¹¹ По наредби султановој, Џекат-паша посјетио је 28. септембра Бакића и прочитао му од „ријечи до ријечи“ извјештај косовског валије Мустафа Асим-паше и беранског кајмакама.¹² Џеват-паша је изјавио да је султан јако забринут, пошто су извјештаји његових органа у противрјечности са изјавом коју је дао књаз Никола. Султан је желио да се питање достави Џетињу и затражио одговор. Бакић је одговорио „да је излишно око тога телеграфирати Џетињу“, пошто је он у могућности да на све да одговор. У вези са оружањем Црне Горе Бакић је изјавио да му није познато, али да је могуће да је књаз наредио да се из магацина разда ново оружје које је већ раније купљено, али да то оружје није учињено против Турске, тврди Бакић, јер да је књаз мислио тако радити „не би издавао никакву пријатељску изјаву на коју га нико није принуђавао нити тражио од њега.“ Бакић сматра да је оружање извршено против Аустро-Угарске. „Јер по свој прилици биће у нашим као у Албанији и новопазарским крајевима изазвани различити гласови о анексији Босне и Херцеговине као и о ступању Аустрије напријед, па је господар можда желио са оружањем да ће разумјети свакога а особито Аустрију да без крвопролића напријед не може ићи.“ Даље је изјавио Џеват-паша да књаз озбиљно мисли, не само да се пријатељски односи одрже, него да се „утврди дружба“, пошто то захтијевају интереси обје државе. „Ако не данас оно сјутра, и ми и ви, морамо доћи у сукоб са Аустријом, пак је господарева жеља и циљ да

⁹ ДАЦ, МИД, извјештај од 28. X 1885 број 535.

¹⁰ „Глас Црногорца“, број 40. од 13. X 1885. Од стране Црне Горе у комисији су били: министар војни, војвода Илија Пламенац и војвода Гавро Вуковић; са члановима Комисије био је и руски капетан В. И. Ворман.

¹¹ ДАЦ, посланство у Цариграду; копија извјештаја Бакића од 3. X 1885. године, број 61.

¹² Исто.

преко пријатељства и дружбе султанове задобије љубав Арнаута у области Новопазарског Санцака како бих вазда могао под руком имати кад би Аустрија напријед ступила.“ Увјерава Цеватпашу да Црна Гора не подстиче Васојевиће против Арбанаса да их не би изазвала против себе. За немире на граници Бакић је оптужио Руговце и беранског кајмакама којих помаже да Васојевиће убијају и да им притискује земљу и куће.¹³ Он не пориче могућност да су емигранти од својих пријатеља узели оружје и тајно прешли границу, пошто Црна Гора није у могућности да је осигура, али категорички одбија да их је наоружала и послала црногорска влада.¹⁴ Бакић је 30. септембра био позван на ручак у дворац султанов, коме су присуствовали турски државни функционери, а послвије ручка био је примљен од стране султана.¹⁵ Разговор се водио о бугарском питању. Султан је изјавио да књаза Николу сматра својим искреним пријатељем; да ће се старати да се то пријатељство учврсти и да ће настојати да помогне књаза у његовим предузећима. Између осталог Бакић је одговорио султану да он сматра да интереси Црне Горе и Турске не могу доћи у сукоб, него да интереси једне и друге државе налажу да се на прошлост заборави, да се уједине и даду отпор Аустро-Угарској која угрожава опстанак не само Црне Горе него и Турске. Увјерава султана да ће се књаз о његовој власти старати да се погранични мир одржи, да се успоставе и утврде односи доброг сусједства, да се отклони све оно што би ометало учвршћење пријатељских односа.

Султан је у разговору прешао на питање које је за књаза Николу било осјетљиво. Султан је казао Бакићу, наводно у повјерењу, да достави књазу Николи да Аустрија ради у корист краља Милана чија му се политика не свиђа. И да зато он „од свега срца жели“ да на пријесто Србије дође књаз Карађорђевић.¹⁶ У разговору Бакић се дотакао и питања ријеке Бојане. Ово питање протезало се од Берлинског конгреса, а за Црну Гору било је од велике важности. Набавка жита за Црну Гору био је велики проблем, а уз то иселјавање Црногораца почело је да поприма озбиљне размјере. Регулисањем ријеке Бојане добила би се извјесна површина доброг земљишта, што би према мишљењу црногорске владе ублажило проблем исхране и иселјавања. Бакић је рекао султану: „да би сваки Црногорац сматрао као праву милост кад би наредио да се то подузеће предузме и оствари и да би таквим начином заувјек неограничену љубав од свих Црногораца задобио.“ Султан је обећао да ће све урадити што му буде могуће,

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто. Бакић је од стране султана овог пута одликован орденом Мецидије III реда.

¹⁶ Исто.

и да је у том циљу издао наредбу Цеват-паши. Пред полазак за Црну Гору Цеват-паша је казао Бакићу да је цару поднио рапорт у вези са питањем Бојане, да ће га одмах доставити Министарском савјету и сматра да ће се оно повољно ријешити.¹⁷ Бакић је оправдано изразио сумњу, која се показала тачном, да од обећања у питању Бојане неће бити ништа. Стварно, у том погледу није ни покушавано да се ради.

До савеза није дошло, нити је могло доћи. Интереси двију држава дубоко су се разилазили. Предлози који су чињени и обећања која су давана с једне и с друге стране била су само одраз моментаног политичког стања на Балкану изазваног бугарским уједињењем. Турска је жељела и настојала да догађаји у Бугарској не изазову још већу кризу и дипломатске компликације. Држање Црне Горе у постојећој кризи било је за Порту од велике важности. Имати пријатељство Црне Горе значило је избјећи заплет на крајњим западним границама царства, гдје је већ било озбиљно врење. Рачунала је и на могућност стварања војног савеза са Црном Гором у случају покушаја Аустро-угарске да окупира Босну и Херцеговину и продре дубље у Санџак, од чега су страховале обје државе. Књаз Никола је рачунао да из кризе извуче неку корист, па је можда сматрао да ће му пријатељство са Турском у датом моменту олакшати да оствари своје намјере.

По упутству са Цетиња покрет у околини Берана није узео шире размјере и убрзо се стишао.¹⁸ Међутим, и поред изјава књажевих о пријатељству са Турском и о неутралности Црне Горе, извјесне индиције указују да се Црна Гора спремала да у погодном моменту ступи у рат са Турском. Министар војни, војвода Илија Пламенац, наређује 14. октобра командир у Велики (Андријевица) Раду Микићу да шаље војнике у Подгорицу (Титоград) за пријем оружја. Војници су слати у партијама по десет, које су доносиле по двије пушке. Наређено је да се пушке преносе тајно и да се строго пази да не дознају турске власти јер

¹⁷ Цеват-паша био је познат по наклоности према Црној Гори, зато је књаз Никола тражио овом приликом да он буде турски посланик на Цетињу.

¹⁸ Беранска област назива се Доњи Васојевићи, за разлику од Андријевичке која се назива Горњи Васојевићи. У ослободилачком рату од 1875—1878. године, Доњи Васојевићи су активно учествовали, али су одредбама Берлинског уговора остали и даље под Турском. Уједињење Бугарске изазвало је покрет међу Доњовасојевићима. Поједина села одбијала су дуже вријеме да признају турску власт. Капетан Јеврем Бакић извјешава са Андријевице министра војног 26. III 1886. године да је стање преко границе „све готово једнако, Калудра, Ровца, и Ржаница нијесу се покорили турској власти. Шекуларци су протјерали Руговце са сијена које су косили у шекуларским гретама“ (ДАЦ, МВ — 1886).

би „протестирале“¹⁹ Аустроугарски посланик са Цетиња извјештава свог министра спољних послова да у Црној Гори схватају да се питање источне Румелије неће сасвим на миран начин ријешити и да у Црној Гори сматрају да је наступио повољан моменат за спољну акцију.²⁰

Српско-бугарски рат и пораз српске војске на Сливници до-нио је нове бриге књазу Николти и његовој влади. У јавности се озбиљно сматрало да би због пораза на Сливници могло доћи до озбиљних унутрашњих потреса у Србији и протјеривања краља Милана. Владан Ђорђевић на основу извјештаја аустроугарског посланика на Цетињу Милинковића тврди да је објава рата Бугарској од стране Србије „бацила књаза Николу у највеће узбуђење“, да се књаз радовао свакоме неуспјеху Срба. Да би поткријепио своју тврдњу Ђорђевић се позива на извјештај аустријског посланика у којем овај јавља да је вијест о неуспјеху српске војске на Сливници учинила „врло пријатан утисак у овдашњим круговима, тако да би се са овим могло закључити да би се овдје сваки успјех Срба са завишћу гледао.“ Књаз Никола је, према Ђорђевићу, у поразу Србије гледао могућност за долазак на српски пријесто његовог зета Петра Карађорђевића.²¹ Констатација Владана Ђорђевића о ставу књаза Николе према српско-бугарском рату, заснована на доста непоузданим извјештајима аустроугарског посланика са Цетиња, не може се узети за тачну. Гим

¹⁹ Постоје подаци да су пушке издаване и пограничарима у Шекулару и да је вршена извјесна набавка материјала потребног за наоружање. Војвода Пламенац 11. XI 1885. године пише неком Рату у Беч да му пошаље 100.000 чаурица за револвере према калибру који је већ раније тражио. Он је писао 19. X неком Ђиру Пикоти из Трста да располаже довољном количином старих пушака и топова, па жели знати да ли има нових пушака које у замјену предлаже. Постоје наредбе војводе Пламенца управницима појединих складишта да издају оружје и опрему (ДАЦ, МВ).

²⁰ ДАЦ, Аустроугарско посланство 1885, 29; извјештај од 12. X рес. 565. У извјештају се даље говори да Црна Гора врши тајну мобилизацију војске; да књаз Никола рачуна на велики покрет у сјеверној Албанији и мисли да ће за себе придобити присталице. Према наведеном извјештају краљ Никола је прије три недјеље предузео пут у Подгорицу и Спуж са циљем да би се повезао са албанским представницима. О овом путу књажеву доноси вијест „Глас Црногорца“ у броју 36. од 15. септембра. Према писању „Гласа Црногорца“ циљ књажевог пута био је да прегледа путеве у долини Зете и Бјелопавлића. У пратњи књажевој налазили су се: престолонаследник Данило, кнез Петар Карађорђевић, руски посланик Аргиропуло, министар предсједник војвода Божо Петровић и министар иностраних послова војвода Станко Радоњић.

²¹ Владан Ђорђевић, *Аустрија и Црна Гора од 1814—1894*, стр. 491—493.

више што је писање Владана Ђорђевића о Црној Гори некритично и тенденциозно.²²

На политику коју је водио краљ Милан и његова влада Милутина Гарашанина гледало се у Црној Гори као на издају српства, словенства, моћног брата и заштитника велике Русије. Напад Србије на Бугарску сматрали су дјелом Аустро-Угарске. У Црној Гори је са жаљењем примљена вијест о братоубилачком рату, иако се желило пораз политике краља Милана. Црна Гора је била на страни српског народа. У Црној Гори је сматрано да су Срби као браћа ближи од Бугара и да им треба помоћи. Српско-бугарски рат ставио је књаза Николу пред тежак проблем. У јавности је сматрано да би неучествовање у рату значило за књаза Николу губитак ауторитета, пошто се он сматрао најбољим српским војником и војводом. Неучествовање у рату на страни Србије могло је изазвати књажеве противнике да га оптуже да је изневјерио српску мисао, иако није био у добрим односима са краљем Миланом. Књаз је изјавио да му је Србија ближа од Бугарске и да не може остати неутралан.²³ У Црној Гори основан је одбор за прикупљање помоћи за српске рањенике. Одбор је био незваничан орган. Основан је на Цетињу 25. новембра. Предсједник одбора био је прото Вуко Пламенац. Одбор је сакупљао помоћ по читавој Црној Гори и редовно објављивао имена давалаца у „Гласу Црногорца“. Иако је одбор био незваничан орган, књаз Никола, да се није солидарисао са његовом намјером, могао му је једном наредбом забранити рад.²⁴

²² У архиву Аустроугарског посланства за 1885. годину нијесмо могли наћи извјештаје на које се позива Ђорђевић. У резервату протокола нашли смо бројеве на које се позива Владан Ђорђевић: бр. 649 од 19. новембра и бр. 656 од 10. децембра, али нијесмо нашли копије. Закључили смо да су извјештаји аустријског посланика са Цетиња негативни, писани на погрешним оцјенама или извјештајима или можда тенденциозно. У извјештају од 17. X број 580 посланик са Цетиња извјештава да су се већ дуже времена спремали извјесни Црногорци да пођу у Бугарску, али су задржани. У истом извјештају наводи се да је на почетку године намјеравао да пође у Србију познати црногорски војсковођа Пеко Павловић, под изговором да је набијеђен од стране књаза. Али аустроугарски посланик сматра да је то био само изговор, него је у Србији требало да ради за партију Петра Карађорђевића и да припреми терен за повољан моменат.

²³ АДМ, приновљени рукописи.

²⁴ „Глас Црногорца“ број 47 од 1. XII 1885. године. Апел одбора гласи: „Браћо Црногорци,

Црни гласови стижу из братске нам Србије.

У Биограду се немају гдје више смјестити наши рањеници, толико их има. Вапај браће рањеника одјекнуо је не само по земљама српским и словенским, него широм бијелог свијета, те свуда, гдје год племенито срце куца, свуд је нашло одзива. Тај вапај наше рођене браће, раздире нам ожалошћена срца, јер су њихови јади и наши јади од Косова до данас. Ако ни други из човјечности саучествују, ми ипак осјећамо и те болове што и њих тиште. То је природно, јер куда ће суза по на око.

Стога, браћо Црногорци, од наше сиромаштине откидајмо па шаљимо рођеној браћи. Нећемо моћи скупити обилату помоћ, али ћемо им малим прилогом обилато исказати нашу братску љубав, наше сузе над невољама наше рођене браће.“

Често се у јавности говорило о абдикацији краља Милана, па се указивало на могућност да претендент на српски пријесто буде Петар Карађорђевић, који је живио на Цетињу. Протурале су се и вијести да је књаз Никола активно радио да свог зета доведе на српски пријесто. Не изузимамо могућност да је књаз Никола жељно очекивао да краљ Милан буде протјеран из Србије; да његов зет дође на пријесто, или — као што наводи аустроугарски посланик на Цетињу — да би радије видио на пријестолу Србије себе или једног од својих синова.²⁵ Али за сада нијесмо у могућности да новим доказима аргуменујемо тврдњу Владана Ђорђевића засновану на извјештајима аустријског посланика. Књаз Никола је морао схватити да би пропаганда коју би спроводио у корист свога зета Петра Карађорђевића да дође на српски пријесто наишла на одлучан отпор Аустро-Угарске, а не би била одобрена ни од стране Русије која је настојала да се избјегне свако даље заоштравање на Балкану. У Русији је сматрано да књаз Никола неће дати никаквог повода Аустрији, да је он намјеран користити се мутним приликама у Србији за подржавање свога зета. У случају да дође до абдикације краља Милана, Русија је заузела став да буде на страни оног претендента уз кога буде већина. Књазу Николи је савјетовано да може без бојазни продужити да се ограничава само на улогу посматрача, сагласно савјету који му је дат у почетку кризе.²⁶

Пошто ситуација на Балкану на крају 1885. године још није била рашчишћена, а указивало се на могућност споразума између Бугарске и Турске, то је вјероватно утицало на књаза да предузме путовања по Европи. На пут је пошао на Нову годину 1886, преко Италије и Француске, гдје је посјетио Париз и стигао у Петроград 22. јануара.²⁷ У коментарима које доноси „Глас Црногорца“ говори се да је књаз предузео пут у циљу привредног и културног јачања своје земље. „Да од ове сиромашне и у свему оскудне земље постојаним и културним радом начини напредну просвјету и у свему добро уређену земљу.“ У коментару се даље истиче да је за напредак Црне Горе потребан мир и зато она не види потребу да скреће с пута мирног развитка. „Наслоњена на добре пријатеље, у миру и љубави са сусједима својим, обезбијеђена у унутрашњем и спољном положају свом, Црна Гора се може утолико спокојније предати сјенима мира што је посве спремна и за све неприлике које би љута времена могла на њу

²⁵ Владан Ђорђевић, *нав дјело*.

²⁶ АДМ, приновљени рукописи 1885.

„Глас Црногорца“, број 1 од 5. I 1886.

нанијети“.²⁸ Пут књаза Николе имао је и политички карактер. Такво се мишљење појавило и на страницама европске штампе. Тим више што је књаз овог пута избјегао Беч. „Глас Црногорца“ преноси коментар дописника листа бечке владе „Политише кореспонденц“ са Цетиња у вези с путем књаза Николе. Дописник указује да пут књажев има двојак смјер: прво, да у развијеним земљама проучи привредне проблеме и услове под којима би Црна Гора могла основати паробродско друштво, те да набави новчана средства и инструкторе за градњу путева; друго, да је књаз Никола желио да се лично састане са одговорним функционерима великих држава и да из првог извора сазна њихово мишљење у вези са догађајима на Балкану.²⁹ „Глас Црногорца“ придаје велику важност посјети књажевој Петрограду. „Црној Гори потребан је мир, али мир не зависи само од Црне Горе“, пише „Глас Црногорца“. Указује и на могућност да интереси Црне Горе једног дана буду угрожени па јој је потребан моћни савезник.³⁰ „Глас Црногорца“ сматра да нигдје није „згодније“ него у Петрограду да се чује књажев глас о миру. Затим даље наставља: „Можда ће Русима чудно звучати та ријеч из уста црногорског владоца, узвишеног потомка онијех од којих су они слушали само убојне трубе. Али та ријеч треба да се чује јер је Црној Гори потребан мир.“ Црна Гора својим држањем неће дати никоме повода да се узнемири. Према свакоме ће се понашати правилно и пазиће да њени интереси буду најбоље заступљени и осигурани. Пошто је Црна Гора мала, треба јој јака потпора, наставља се коментар. „Треба јој снага која ће нешто значити на вази Јевропе, треба јој глас који се добро чује на вијећу Јевропскоме.“ Једини савезник на којег је Црна Гора могла рачунати и ослонити се била је Русија. „Ту снагу и тај глас има Русија“, пише „Глас Црногорца“. „А она ће вазда бити за нас, утолико прије што овом приликом не тражимо рата, него иштемо мир,

²⁸ Исто „Глас Црногорца“ истиче да је Црна Гора спремна за све непредвиђене случајеве који би могли угрозити опстанак независности. „Црна Гора не лије топове, али их она има довољно и без тополивница. Она је за њих крв своју пролила. Што други за новце купују то Црногорци крвљу исплаћују, скупом истина, али дичном цијеном.“

Имамо довољно пушака и пушчаног праха и свакојаке друге опреме. Али немамо довољно плугова и мотица, немамо добрих рала и орала, немамо ни многобројних справа и алата, којима се помажу срећни народи, да дођу до материјалног благостања просвјете и културе.“

²⁹ Исто, број 3 од 19. I 1886. године.

³⁰ Исто, број 4 од 26. I 1886. године.

Између осталог коментар доноси:

„Не зна се шта носи дан, шта ли ноћ, свијет је некако усколебан, на све стране осјећа се некаква несталност, чини се као да је пуно послова неовршено, пуно питања неријешено. Овакво стање готова је жеравица, на коју се само треба да падне нешто запаљиве материје, па да све букне у пламен. Тај пламен могао би нас лизнути, а нама треба мира за много и много година.“

не размахујемо јатаганом него гранчицом мира.“ „За осигурање од свих непредвиђених случајева и за мирну изградњу Црној Гори најбоље ће послужити — констатује „Глас Црногорца“ — њено правилно држање, пријатељска пажња са сусједима и јако заплеће у моћном „једновјерном и једноплеменом брату на сјеверу.“³¹

Књаз Никола напустио је Петроград 3. а стигао на Цетиње 14. фебруара. На повратку се задржао у Берлину и Бечу. У Берлину је посјетио 5. фебруара Бизмарка и био примљен код цара на вечеру. А у Бечу је 7. фебруара посјетио министра спољних послова грофа Калнокија.³²

У иностранству се много коментарисало о путу књаза Николе. Руски дипломатски представник у Цариграду, Ану, рекао је Бакићу да у Петрограду придају озбиљну важност мишљењу и држању књаза Црне Горе. У дипломатским круговима у Цариграду гледало се на пријем књаза Николе у Петрограду као на реванш Русије Енглеској за пажњу коју је краљица Викторија показивала према бугарском кнезу.³³ Аустроугарско посланство у Цариграду било је јако изненађено пријемом књаза Николе у Петрограду. Кружиле су вјести да ће књаз из Петрограда посјетити Цариград, па се сматрало да је посјета уперена против Аустро-Угарске, а као разлог се узимало да је књаз намјерно пошао у Париз само да избјегне Беч.³⁴

О разговорима које је књаз водио са државницима које је посјетио не знамо много. Углавном, његов пут није донио неких резултата. Црна Гора и даље је остала у границама одређеним Берлинским уговором. Владан Ђорђевић понавља свој већ познати став да је главни циљ и пут књаза Николе да „сондира“ кабинете великих сила да би дошао он или његов зет на пријесто српски.³⁵ Уколико је књаз постављао питање претендента на српски пријесто, то је најмање могао поставити у Бечу, из разлога што му је био потпуно јасан став Аустро-Угарске: да она у Србији жели владара преко кога ће моћи најбоље остварити свој утицај, а такав владар био је Милан Обреновић. И да Аустро-Угарска ни у ком случају не би дозволила да Петар Карађорђевић дође на српски пријесто, јер га је сматрала експонентом руске политике на Балкану као и његовог таста књаза Николу.

Док се књаз Никола налазио на путу дошло је до споразума између Турске и Бугарске, који је од стране султана санкциониран 23. јануара 1886. године. О споразуму и његовим одредбама Бакић је извјестио војводу Радоњића 24. јануара.³⁶ Бакић је

³¹ Исто.

³² ДАЦ, МИД, извјештај од 31. I 1886, број 90.

³³ ДАЦ, МИД, извјештај од 10. II 1886, број 125.

³⁴ Исто, број 6 од 9. II и број 7 од 16. II 1886. године.

³⁵ Владан Ђорђевић, нав. дј. страна 493.

³⁶ ДАЦ, МИД, извјештај од 24. I 1886, број 63.

тачно учио разлоге који су довели до споразума. Разлози су, по његовом мишљењу, у првом реду финансијске природе, јер је Porta запала у тешку финансијску кризу, „па настоји да кују пару очопли.“ Енглеска је главни актер овог споразума јер настоји, како исправно сматра Бакић да помоћу кнеза Александра од Бугарске створи нови Авганистан који ће стати на пут руском продирању. Енглеска је савјетовала Порту да се споразумије са Бугарском, указујући јој да је једино споразум може извући из заплета који јој пријети коначном пропашћу. Указивала јој је и на могућност споразума Србије, Грчке и Црне Горе о заједничкој акцији против ње. И Турска, пошто је увидјела да помоћу европског „концерта“ неће моћи повратити статус кво, усвојила је енглески предлог, с једне стране да би задовољила Бугаре и добила од њих новац, а с друге стране да би заплашила Србе и Грке и избјегла напад са њихове стране.³⁷ Бакић је сматрао да споразумом Турске и Бугарске румелијско питање неће бити коначно ријешено. „Гордијев чвор налази се у ривалству Енглеске и Русије које је сада избило“. Бакић је доставио војводи Радоњићу извјештај о разговорима са руским представником Ануом о питању бугарско-турског споразума.³⁸

Црна Гора остала је по страни сукоба. Услови и могућности није било да би сама могла повести рат. Видјели смо да су главне тежње Црне Горе биле продор према Скадру, Беранама и Метохији. Сматрано је на почетку кризе да би Црна Гора могла доста лако постићи успјех, јер на овом подручју није било јачих турских снага — било је свега три до четири батаљона низама. Али на овом подручју налазило се наоружано албанско и муслиманско становништво које Црна Гора није могла придобити за себе, а које би пружио огорчен отпор Црногорцима. Турска је била у могућности да убрзо концентрише довољно јаке снаге и упути их према Црној Гори. Црна Гора није могла рачунати ни на мирно држање Аустро-Угарске у случају њеног конфликта са Турском. Аустро-Угарска је висила као Дамаклов мач над главом Црне Горе. Са више страна на Цетиње су стизале вијести да Аустро-Угарска спроводи извјесне мјере и да постоји могућност да предузме акције. Аустро-угарски вицеkonzул у Скадру, по повратку из Беча, дијелио је новац преко католичких свештеника албанским главарима у Миридитима и Малесији и обећавао становништву да ће се убрзо појавити Аустријанци.³⁹ Посланик Бакић из Цариграда у својим извјештајима говори о сумњивом држању Аустрије.⁴⁰ Црну Гору је нарочито забрињавала концентрација аустроугарске војске у Пљевљима. „Глас Црногорца“ доноси а-

³⁷ ДАЦ, МИД, извјештај од 13. I 1886, број 23.

³⁸ ДАЦ, МИД, извјештај од 24. I 1886, број 63.

³⁹ Приновљени рукописи 1885. године.

⁴⁰ ДАЦ, МИД, извјештаји Бакића.

нонимни допис из Пљеваља у којем се говори о припремама и концентрацији аустроугарске војске. Војска и материјал пристижу сваког дана; 30 барака које могу да приме дванаест хиљада војника пуне су. Куће се по граду траже за смјештај трупа „наврат-нанос“ и плаћају се по високој цијени. У Новопазарском Санцаку становништво је много узнемирено због аустријских припрема у Пљевљима. Ни Турци мирно не сједе, него „спрам овог раде оно што им је потребно.“ „У случају каквог покрета готово је све, па коме буду опанци а комели пак обојци онда ћемо видјети“, закључује дописник.⁴¹

Сигурно је да Аустро-Угарска не би дозволила да Црногорци пређу границу одређену Берлинским уговором, него би одмах интервенисала. Црна Гора за рат није била спремна, нарочито за рат са Аустро-Угарском. Рачунало се, према процјени, да би Црна Гора могла мобилисати највише од петнаест до двадесет хиљада војника. Оскудијевала је и у стручном војном кадру. Прва група од десет војних питомца налазила се још на школовању у Италији.⁴²

Књаз Никола је правилно процијенио ситуацију и могућности и закључио да рат који би повео не би донио никакве резултате. Изазвао би само тешке посљедице за Црну Гору. Он се строго држао упутства руске владе. Рачунао је да својом неутралношћу и дипломатским путем извуче какву корист за Црну Гору. У Русију је полагао наду да ће му помоћи да прошири границе Црне Горе, у случају ако потписнице Берлинског уговора признају уједињење Бугарске. Та му се жеља није остварила. Наде и обећања били су једно, а могућност и интереси друго. Русија, пошто сама није могла да ријешити питање Балкана, упорно се залагала да се одржи статус кво. Њен главни циљ у вријеме бугарске кризе био је да се одрже неповредљиве одредбе Берлинског уговора и да се криза не прошири даље на Балкану. Од држања Црне Горе умногоме је зависило да ли ће се ратни пожар на Балкану проширити или не. Од свих балканских држава у вријеме бугарске кризе, Русија је имала упориште једино у Црној Гори, па је из тог разлога настојала да књаза Николу чврсто веже за своју политику. И поред тога што је Књаз Никола примио руске савјете и у потпуности их се придржавао, Русија је будно пратила сваки његов корак. Руски посланик на Цетињу није се одвајао од књаза. Пошто је књаз Никола у вријеме бугарске кризе већином живио на Ријечи Црнојевића, руски посланик Аргилопуло са својим секретаром Вурцелом прешао је са Цетиња на Ријеку, изнајмио кућу близу кња-

„Глас Црногорца“, број 48 од 8. XII 1885.

Питомци су пошли на школовање 1882. године, а завршили су школу и вратили се у Црну Гору 1886. године. Међу питомцима налазио се и Јанко Вукотић, познати црногорски официр из балканског и првог свјетског рата.

жева дворца и остао тамо за све вријеме до његовог повратка на Цетиње.⁴³

Наде Црне Горе да ће одредбе Берлинског уговора, нарушене уједињењем Бугарске, престати да важе, нијесу овог пута могле бити остварене. Црна Гора стекла је још једно искуство више да не може рачунати на милост велесила, нити да ће мирним путем довршити коначно ослобођење још неослобођеног дијела свог живља испод турске империје. Жеља ће јој се остварити 27 година касније, кад балканске државе буду увидјеле да ће једино својим удруженим снагама моћи да постигну циљ и разбију турску империју на Балкану која је већ била на издисају.

RÉSUMÉ DE L'ARTICLE DE NOVICA RAKOČEVIĆ »L'ATTITUDE DU MONTÉNÉGRU À PROPOS DE L'UNIFICATION DE LA BULGARIE ET DE LA GUERRE SERBO — BULGARE EN 1885«

L'unification de Bulgarie et Roumélie effectuée le 6 septembre 1885 a produit des agitations à Cetinje. Monténégro était intéressé par l'attitude que la Russie et les autres signataires du Traité de Berlin prendront à propos de cette unification. Le Monténégro n'était pas contre l'unification de la Bulgarie mais voulait avant tout que les décisions du Traité de Berlin ne soient plus valables pour les autres pays balkaniques.

Le gouvernement russe conseillait au prince Nicole de rester rigoureusement neutre disant que la Russie protégera encore les intérêts du Monténégro. Le prince Nicole désirait que les grandes puissances fassent la pression sur la Turquie pour qu'elle reconnaisse l'unification de la Bulgarie et donne aux autres Etats des Balkans un territoire important. La Russie n'était pas seule intéressée par l'unification de Bulgarie mais aussi l'Autriche-Hongrie, la Turquie et l'Angleterre.

La guerre serbo-bulgare et la défaite serbe de Slivnitsa donnaient de nouveaux soucis au prince Nicole et à son gouvernement. Les Monténégrins avaient peur que la défaite ne produise des désordres en Serbie ce que pourrait permettre à l'Autriche-Hongrie d'y entrer avec l'amrée pour mettre de l'ordre.

Comme la situation sur les Balkans à la fin de 1885 n'était pas encore claire et on prévoyait la possibilité d'un contrat entre la Bulgarie et la Turquie, le prince Nicole a décidé au début de 1886 de faire un voyage en Europe. En général, il n'a rien obtenu avec ce voyage. L'unification de Bulgarie était reconnue comme un fait accompli et le Monténégro est resté encore entre les frontières délimitées par le Traité de Berlin.

⁴³ „Глас Црногорца“, број 46 од 24. XI 1885.